

различие: идиомы с агиз (рот) обозначают «возраст» и «определенные действия» (говорить, следить за речью): *ағзидин оғуз сүти тәми кәтмигән* — «молоко на губах еще не обсохло у кого-то; еще ребенок кто-то»; *ағзи-ағзига тәгмай* — «говорить быстро»; *ағзиңға беқип сөзлимақ* — «думать о чем говоришь, следить за речью», идиомы с тил (язык) в значении «заговор», «дружба»: *тил бирликтүрмәк* — «договориться, объединиться»; *тили бир* — «заодно кто-либо, о сговоре»; *тил ялашмақ* — «подружиться», *тил тепишмақ* — «подружиться, договориться о чем-либо между собой». Помимо этого в данных соматических фразеологизмах замена *тил (язык)* на *ағиз (рот)* невозможна. Анализ фразеологизмов выявил следующие фразеологические единицы, связанные с суеверием: *ағзиңға яғ (май)* — «дай бог, чтобы это случилось, произошло»; *ағзидин саат чиқмисун* — «не дай бог, чтобы это исполнилось, сбылось».

Среди единичных случаев употребления соматических фразеологизмов в романе определены идиомы со словом *аяқ (нога)*: *айиғи үзүлмәйдигән болмақ* — «постоянно приходит кто-либо кому-то в гости, домой»; *аяқ асти* — «под гнетом, в подчинении кто-либо; уничтожить кого-либо». В уйгурском языке слово *пунт* также обозначает «нога», но целиком, в отличие от него *аяқ* имеет значение «конец ноги», стопа». Несмотря на столь близкое значение, невозможно замена данных слов в вышеприведенных идиомах. Скорее всего, это объясняется желанием говорящего быть более точным, обозначить непосредственно ту часть ноги, которой можно раздавить, придавить и т.п.

Таким образом, данная статья посвящена

анализу соматических фразеологических единиц на материале романа Зия Сәмәди «Истәк вә қисмәт» /3, 472/. Данные идиомы представляют наибольшее количество по частоте употребления. Особенность фразеологизмов с соматизмами заключается в антропологическом характере, взаимосвязанности с человеком, его чувствами, настроением. Помимо прямого значения, соматизмы обозначают и переносное значение, исключают взаимозаменяемость с синонимичным словом, в противном случае происходит «стирание границ фразеологической единицы». Данные идиомы как нельзя точно передали радость, ощущение счастья, боль, потерю, лишения, несправедливое отношение, ложь и т.п., отраженные на страницах романа и перенесенные самим автором.

1. Копыленко М.М. Основы этнолингвистики. — Алматы: Евразия, 1995. — 179 с.
2. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики: образ мира и мир образов. — М.: Владос, 1996. — 254 с.
3. З. Сәмәди. Истәк вә қисмәт. — Алматы: «ИД «МИР» нәшрияты. — 2008, 472 б.

Novel 3. The "Fate and desire" of Samadhi is the last of novels in its creativity. Consideration of somatic phrasological units represents rich material for studying of outlook of the Uyghur nations. The analysis of given units promoted revealing of communication of somatic phrasological units with the person, its ability to live.

Белгілі ұйғыр жазушысы З.Самәдидің «Тілек пен жазмыш» атты романы оның соңғы шығармасы болып табылады.

Бұл мақала адамның дүниетанымынан, оның ішкі рухани дүниесінен көріністер беретін соматикалық фразеологизмдерді қарастыруға арналған.

Ә.Қалиқан

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ТҰРАҚТЫ СӨЗ ТІРКЕСТЕРДІ АУДАРУ ЖОЛДАРЫ

Тілде объективті шындықты идеялды түрде бейнелеу адамға ғана тән жоғарғы формасы, адамның ақыл-ойы, санасымен ойлауы, рухани ішкі дүниесімен тығыз байланысты. Ал тілдің жергілікті ерекшеліктерін зерттеу тілдің алуан түрлі қасиеттерін саралап жіктеуде, сондай-ақ, оның әдеби тіл лексикасының мольғуы мен грамматикасының кемелденуінде маңызы зор екендігі айқын дәлелденген, қытай тіліндегі жергілікті ерекшеліктерді зерттеу жұмысы соңғы жылдары Республика көлемінен шығып, алыс-жақын шетелдерде тұратын қытай тілін де қамти бастағандығы да аталып өтеді. Сонымен

бірге қазіргі тіл біліміндегі зерттеулердің бағыттары жергілікті ерекшелгі тұрғысынан жаңаша тұрғыда қарастыруға септігін тигізгендігіне ерекше мән беріледі. Бұл орайда, қытай тұрақты сөз тіркесін қазақ тіліне аудару жолдарын айқындай отырып, зерттеу жұмысы арқылы екі халықтың сөздік құрамының ерекшеліктерімен терең таныстыру, сонымен қатар, қытай тілін үйренушілер үшін тіл байлығын кеңейтуге, қытай мәдениетін терең түсінуге мүмкіндік беру /5/.

Кез келген бір тілдің өзіне тән заңдылығы, өзге тілдерден ерекшеленетін дара қасиеті, тіл

қолданыс дағдылары болады. Бұл әдетте сол тілдің фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік, лексикалық заңдылықтары арқылы бейнеленеді. Бір тілде екінші бір тілде сөйлететін аударма ғылымы осы заңдылықтарды толық игермейінше, оның ішкі заңдылықтарын толық ашпайынша аударма жұмысы табысқа жете алмайды. Тілдің осы ішкі заңдылықтарын игермеген аудармашы да түпнұсқаның айтпақшы ойын, өзекті идеясын, толық та жанды бейнелеп бере алмайды. Қытай тілі бай әрі ерекшелігі толық тіл болып, қытай тілінің сөздік қоры лексикалық заңдылық бойынша жәй тіркестер және тұрақты тіркестер болып бөлінеді. Мұндағы тұрақты тіркестер дегеніміз сан ғасырлық тілдік қолданыс барысында біртіндеп қалыптасқан дағдылы формаға, жүйелі қалыпқа түскен, бұзып-жаруға, өзгертуге келмейтін тіл бірлігі. Қытай тіліндегі тұрақты тіркестер де қазақ тіліндегі секілді фразеология (成语), дағдылы сөз (习惯语), ғақлия сөз (格言), мақал-мәтел (谚语, 俗语), астарлы сөз (歇后语), мысқыл сөз (讽语), арнаулы атаулар (专用名称) деп бөлінеді /1, 20/. Бұлардың барлығы белгілі заңдылық негізінде қалыптасқан, ықшам да көркем, образды да ырғақты, жүйелі ойды бейнелейтін сөз маржандары есептеледі. Қытай тіліндегі сөз маржандары қазақ тілінде құнын кемітпей бейнелеп, көркем де ықшам, жанды да образды бейнелеу оңай-оспақ қолдан келе бермейтін, аса қиын, көп ізденісті, кемелді тіл байлығын қажет ететін іс. Ендеше, қытай тіліндегі тұрақты сөз тіркестерін қазақ тілінде қалай аударғанда түпнұсқаның тіл көркемдігін, сезімдік бояуын сақтап, айтпақшы ойын дәл бейнелеп, толық жеткізуге болады?

Ал бұл сұрақтың шешімінде түпнұсқаны толық түсіну, оның тарихи астарына үңіліп, қолдану аясын, нені меңзеп, нені түсіндіріп тұрғанын ұғу қажет. Қытай тіліндегі тұрақты тіркестер қытай тілінің тарихи даму барысында жұмсалу орнына, қолдану аясына қарай біртіндеп тұрақты тіркестерге айналған, қалыпқа түскен, жүйелі ойды білдіретін лексикалық бірлік. Ол сан ғасырлық саралаудан өткен ықшамды лексикалық бірлік болғандықтан көбінесе бір немесе бірнеше сөйлемнің орнына қолданылып жүйелі ойды білдіреді. Әдетте бейнелеу қуаты күшті, айшықты ойдың көркем үлгісі, сұлу да сымбатты тізілген болатындықтан, алуан түрлі жанрдағы шығармалардың барлығында да кезігеді әрі ондағы айтқан ойы сол шығарманың өзекті идеясымен сабақтасып жатады. Егер аудармашы белгілі бір шығарманы аудару барысында онда кезіккен тұрақты тіркестерді

өзге жай тіркестерден ажырата біліп, оның ішкі астарын түсінбесе, аударма түпнұсқадан алшақтап, оқырманын баурай алмайды тіпті жаңсақ ұғым беруі мүмкін. Мысалы «四面楚歌, 刻舟求剑, 守株待兔, 飞蛾投火» деген фразеологиялар кездесе, бұларды «отқа түскен жынды көбелек» (негізгі мағынасы: ажал айдау, өлетін бала бетке қарай жүгіреді), «Ағаш түбінен қоян аңду» (мағынасы: Алма піс, аузыма түс; Еңбек етпей, зейнет күту) деп аударамыз. Дегенмен қандай да фразеологиялық тіркестің қалай шыққандығы жөніндегі аңыз-әңгімелерден хабары бар, қытай тілінен білімі жоғары адамдар болмаса, қарапайым халық толық түсініп кетпейді. Сондықтан ондай тіркестерді қазақ тілінде дәп басып бейнелеп, ондағы айтылатын ойды оқырманға толық әрі дұрыс жетуі үшін, ең алдымен, осы фразеологиялардың тарихи астарына үңіліп, оның қандай уақиғаға байланысты шыққанын, нені астарлап, нені меңзейтінін білу абзал. Сонда ғана түпнұсқадағы айшықты ой екінші бір тілде өз орнын тауып, оқырманын баурай алады. Қытай тілінде тұрақты тіркестердің тағы бірі астарлы сөздер, олар әдетте екі бөліктен құралып, алдыңғы бөлігі жұмбақ тәрізді, нақты істі, болмыс уақиғаның шешуі соңғы бөлігінде секілді, алдыңғы айтатын ойын меңзеп, оған түсінік жасайды. Әдетте шығармаларда астарлы сөздің алдыңғы бөлігі ғана айтылып, соңғы шешуші бөлігі қысқарып түсіп қалады. Астарлы сөзде баламалау, теңеу, астарлау тәсілдері қолданылатындықтан айтпақшы ойы жасырын болады да, сөз тәркінін түсінбеген адамды оңай шатастырып қате түсінік береді. Мысалы: қытай тілінде тарихта өткен атақты адамға қатысты айтылған астарлы сөз өте көп кездеседі. Айталық: «诸葛亮借箭, 孔夫子下乡, 袁世凯当皇上» деген астарлы сөздердің соңғы бөлігінің не екенін білмеген «Жу Гылайдың жебе жинауы», «Күн Фузының ауылға баруы», «Йуан Шыкаидың патша болуы» деп аудару салуы мүмкін. Негізінде мұндағы «诸葛亮借箭» деген астарлы сөз «қарыз алып қайтармау (有借无还)» деген мағынаны, «孔夫子下乡» деген сөз «жол білмеу, адасу (不知路)», «袁世凯当皇上» деген сөз «дәурені ұзаққа бармау, көп қызық көре алмау (好景不久)» деген мағынаны білдіреді. Сондықтан белгілі бір шығарманы аудару үшін алдыман қиын түйіндерге зер салу, шығарманың ішкі астарына ден қою, ондағы тұрақты тіркестердің мағынасын толық түсіну керек /2, 65/.

Тұрақты тіркестерді аударудағы қиыны – оны екінші бір тілде оқырман тыңдарманының

жүрегінен жол табатындай етіп, түп нұсқасының ой астарын толық бейнелеу. Тұрақты тіркестер бір тілдің ерекше сараланған, ықшам да тұжырымды, аз сөзбен көп мағынаны білдіретінде сөз жоқ. Мұнда тұрақты тіркестерді мынадай үш түрлі тәсілде қолдану қажет:

Бірінші, түп нұсқада кезіккен тұрақты тіркестердің баламасын тауып, аудару қажет. Қандай да бір тілде сөйлейтін халықтың тілдік ойлау формасы аясында қалыптасқан, сан ғасыр сарапталып, дамып-кемелденуіне сай тұрақтанған лексикалық тұрақты тіркес қоры болады. Қазақ тілі де мұндай тұрақты тіркестен кенде емес, сөз өнерін бәрінен жоғары бағалаған халқымыз тіл қолданысы барысында «Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін» алып, сөз маржанын екшей білген.

Екінші, тұрақты тіркестердің өзекті ойын дәл басып, ықшам да көркем тілмен түсіндіріп аудару қажет. Дүниежүзіндегі әр ұлттың тіл жүйесі бір-бірінен ерекшеленеді. Мысалы: Қытай тілі түбір тілдерге жататындықтан, ондағы сөздер түрленбейді, сөздердің сөйлемдегі түрлі грамматикалық қатынастары көбінесе сөздердің орын тәртібі мен көмекші сөздері арқылы білдіріледі, ал қазақ тілі жалғамалы тіл болғандықтан, алуан түрлі лексикалық мағыналар мен грамматикалық мағыналар толып жатқан қосымшалар арқылы білдіріледі. Міне, бұл екі тілдің бір-бірінен айырмашылығы. Бұдан тыс дүниежүзіндегі ұлттардың ойлау формасы, дүниетанымы, тіршілік, шаруашылық дағдысы, өмір сүрген ортасы, тұрмыс-салт мен дәстүрі де тілге үлкен ықпал жасайды әрі қилы бейнеленеді. Сондықтан қытай тіліндегі тіркестер құрылым жағынан да, белгілі бір ойды бейнелеу жағынан да қазақ тілінен мүлдем алшақ келеді. Мысалы: қытай тілінде «猫哭老鼠» деген тіркесті «мысықтың тышқанды жоқтауы» десек, оқырмандар оның толық ішкі астарын түсінбей қалуы мүмкін сондықтан оны «көлгірсу» деген бір ауыз сөзбен бейнелесек әрі қысқа, әрі нұсқа түп нұсқаның астарын толық түсіндірген боламыз.

Үшінші, дәлме-дәл түсетін балама жоқ, тұжырымды да қысқа сөзбен түсіндіріп аударуға келмейтін тұрақты тіркестерді аударуда жеке сөздің мағынасына жабысып алмай, еркін тәсілді пайдалана, өзекті ойды негіз ете отырып аудару керек. Мысалы: «恩将仇报» деген фразеология жақсылыққа жамандық деп айту /4, 19/.

Қорытып айтқанда, тұрақты тіркестерді аударуда алғы шарты адалдық, дәлдік, тиянақтылық принциптеріне табанды болып, халық қазынасы болған тіл байлығын толық пайдалану қажет. Қытай тілінің тұрақты сөз тіркестерін толық түсіну мен қатар оны аудару алуы. Сонымен қатар, қытай тіліндегі астарлы сөздердің анықтамасы, оның формалы ерекшелігі және қазақ тіліне аудару жолдары айқындайтын зерттеу жұмысы екі халықтың сөздік құрамының ерекшеліктерімен терең танысып, сонымен қатар, қытай тілін үйренушілер үшін тіл байлығын кеңейтуге, қытай мәдениетін терең түсінуге мүмкіндік береді.

1. Мау Шуелян. Тіл ғылымына шолу. - Шыңжаң: Ұлттар баспасы, 1986 ж.
2. С.Найман. Қытайша-қазақша фразеология сөздігі. - Шыңжаң: Халық баспасы, 1987ж.
3. Уаң Миң. Астарлы сөздер сөздігі. - Ішкі моңғұл халық баспасы, 2004 ж.
4. Хуаң Борұң, Ляу шүйдон. Қазіргі заман қытай тілі. Шыңжаң: Жоғары оқу ағарту баспасы, 1991 ж.
5. <http://www.google.kz/>

Бұл мақалады қазақ тіліне аудару жолдарын айқындайтын зерттеу жұмысы арқылы екі халықтың сөздік құрамының ерекшеліктерімен танысып, сонымен қатар, қытай тілін үйренушілер үшін тіл байлығын кеңейтуге, қытай мәдениетін терең түсінуге мүмкіндік береді.

Idioms is the crystallization of language development. Thinking it new, refined form, people with a strong sense of beauty. Primarily reflected in its brief to the expression of semantics. At the same time, it is often the sentence and the use of special materials and various figures of speech, A feast for the eyes produce their form of the language. Paper on the cultural differences between English and Chinese idioms of its three main translation, transliteration, translation, live translation.

Г.Қ. Қатбаева

АСТАРЛЫ СӨЗДЕРДІҢ ДАМУ ЖОЛЫ

Астарлы сөздер – қытай тіліне ғана тән тілдегі феномендік құбылыс. Қытай-тибет тілдер тобына кіретін бірқатар тілдердегі бұл тәріздес тіркестер негізінен қытай тілінен енген және семантикалық өңі жағынан айтарлықтай өзгеріске ұшырай қоймаған.

Астарлы сөздер – мазмұны бай, тақырып таңдау аясы өте кең, кең мағынадағы тұрақты тіркестердің қысқарған түрі. Олар халықтың өмірін жан-жақты бейнелейді.